

6. Egy édes szeszélyes

„Egy édes, húszéves, szeszélyes és mindenre képes szerelmes kislányt imádok én” — szól a sláger az 1930-as években. A bravúros szöveg több mindent jól szemléltet: verstanilag a belső bokorrímek tiszta asszonáncát, stilisztikailag az alakzathalmazt, nyelvtanilag pedig a jelzők sorrendjét.

A nyelv elemei nem mondhatók ki, ill. írhatók le egyszerre, mert úgy érthetetlenek volnának, ezért kisebb-nagyobb korlátozásokkal követik egymást. A hangtanra például az jellemző, hogy egy magyar töszó elején és végén mássalhangzóból csak három lehet (*stréber*, *karszt*), magánhangzóból legfeljebb kettő (*oázis*, *kakaó*), és ezek sorrendje kötött, hiszen **srtéber* és **katszr* nincs. (Egyébként az ilyen hangsorokba nem mindenkinek törik bele a nyelve. A szlovákok vígan kiejtik a *zmrzlina* ’fagyfalt’, a grúzok meg a *mcvrtneli* ’edző’ szót.)

A toldalékok a magyarban csakis a szótó után jöhetnek (*kertemben*, nem **embenkert* vagy **benemkert*, ahogy a bantu nyelvekben szokás), kivéve két esetet: a melléknév felső- és túlzófokának jelét (*legalsó*, *legeslegjobb*).

A szavak sorrendje már bonyolultabb. Az állandósult szókapcsolatoknál nincs kérdés. A kifejezéseket (*tűvé tesz*), közmondásokat (*Hallgatni arany*), köszönéseket (*Jó napot!*) és mellérendelő szóösszetételeket (*süt-főz*) minden egészséges magyar anyanyelvű így használja, soha nem másként, de ennek rejtélyes az oka. Mert mennyivel lenne kevésbé szemléletes vagy tartalmaz a **főz-süt*? Semennyivel. Ahogy a *főz* jelentése is lehetne ’süt’ és megfordítva. Ez nem akadémiai döntés vagy isteni rendelés, hanem a véletlen műve.

Azokra a szavakra viszont, amelyek csak egy szövegben válnak tőszomszédokká, nem vonatkozik semmilyen nyelvtani megszorítás. *Vettem sajtot, kenyeret és felvágottat*. E három főnév hatféleképpen rendeződhet el, és egyedül a beszélőn múlik, hogy melyik hova kerül. A sajtot például azért említheti elsőként, mert az jutott eszébe rögtön; vagy azt szereti legjobban; vagy az őt hallgató személy azt kérte tőle; vagy egyszerűen így szokta mondani. Akármilyen magyarázat, vásárló barátunkat erre a megoldásra nem a nyelvi rendszer készítette, hanem az égenyisége és a helyzet.

Olykor a világismeret zár ki bizonyos szórendeket. *Fizettem, vacsoráztam, rendeltem és bementem*. Ez alak- és mondatnyelvtanilag kifogástalan, de komoly szándékkal nem hangozhat el, mert ellentmond a hétköznapi tapasztalatoknak. Máskor az udvariasság képez akadályt: **Köszöntöm Sanyi bácsit, a portások gyöngyét, kedves munkatársainkat és a vezérigazgató urat*. Megint máskor a közlés így is meg úgy is értelmes, csak mást jelent. Nem mindegy, hogy *Hazament és levetkőzött* vagy *Levetkőzött és hazament*. Összegezve: a mellérendelő szerkezetek elemsorrendjét főleg a nyelven kívüli tényezők szabják meg.

Mielőtt visszatérünk a szerelmes kislányhoz, vessünk egy pillantást a jelző általános viselkedésére. Ez a mondatrész a magyarban rendszerint megelőzi az alanyt és a tárgyat: *A legjobb barátom kapott egy használt autót*. Ez alól három kivétel van. Az egyik az értelmező jelző: *a barátom*, (*az*) *a mázlista*. A másik a vonatkozó alárendelés: *a barátom*, *akinek mindig mázlija van*. A harmadik az idegen eredetű *Hotel Gellért* szerkesztés a hagyományos *Gellért Hotel* helyett (vö. *M7, TV1*).

Most már számba vehetjük az imádott leány tulajdonságait. Tárgyilagosan két dolgot állíthatunk róla: *húszéves* (mondja a biológia) és *szerelmes* (közli a pszichológia). A jellemzés többi része már kevésbé tényszerű. A *szeszélyes* és a *mindenre képes* alapjában véve nem az észérveken, hanem az érzéseken és az értékrenden múló minősítés. Az pedig, hogy kinek mi *édes*, teljesen egyénfüggő.

És láss csodát: éppen ez utóbbi az első melléknév. Talán nem véletlenül? Tegyük egy próbát! *Egy húszéves édes kislány*. Értjük, de nem mondanánk ilyet. Egyértelműen jobb az *édes húszéves*. Lássunk egy újabb tesztet! *Egy szerelmes szeszélyes kislány*. Ez nem olyan meghökkentő, mégis természetesebbnek hat a *szeszélyes szerelmes kislány*. Mivel a *szeszélyes*

állandó tulajdonság, míg a *szerelmes* múltó állapot, azt várnánk, hogy a főnevet közvetlenül a *szeszélyes* fogja megelőzni. Ehelyett a nyelv (mint oly sokszor) szembeszáll a logikával, és ilyesmit fejez ki: *egy szeszélyes és (mellesleg) szerelmes kislány*. A *mindenre képes* ezúttal a *szeszélyes* után áll, de ugyanilyen jó lenne — eltekintve a dalszöveg ritmikai követelményeitől — a *mindenre képes és szeszélyes* is, mert mindkettő általános tulajdonság.

Ha tehát egy jelző megítélést fejez ki, akkor halmozás esetén övé az első hely. Hát az objektív jelzők? Tegyük fel, hogy a szerelmes kislány egy *szép új, hosszú, fodros, rózsaszín kínai selyem menyasszonyi ruhát* visel. A hétköznapokban persze hígítva közölnénk ezt a sok információt: *Mi volt a szerelmes kislányon? ~ Hú, hát egy szép selyem menyasszonyi ruha, tudod, olyan kínai selyem, és az egész olyan hosszú, fodros volt. Ja és rózsaszín*. Csakhogy most kísérletezünk, és eszerint a jelzők sajátos sort alkotnak. Ha a *szépet* félretesszük, mert véleményként elől áll, akkor ez a rendszer rajzolódik ki: kor (*új*) – méret (*hosszú*) – alak/szabás (*fodros*) – szín (*rózsaszín*) – eredet (*kínai*) – anyag (*selyem*) – cél/rendeltetés (*menyasszonyi*). Ez máskor is így van; jó lenne tudni az okát.

Mielőtt az olvasó éremlyegni kezdene az eddigi példáktól, szódabikarbónaként vegye be a következőt: *mindenki által használható, önműködő aknaajtós, belső nyomógombos és hívóvezérlésű személyfelvonó*. Az ajtó, a gomb és a vezérlés mind műszaki tulajdonság, ezért bárhogy követhetnék egymást, a *mindenki által használható* viszont az utasokra vonatkozik, így a sor élére áll. Ahogy fentebb egy szubjektív–objektív, úgy itt egy ember–gép sorrendet fedeztünk fel.

No és a gép–gép világ? Az általános iskolában volt egy *tranzisztoros egyenfeszültségű kettős tápegység* nevű eszköz. A jelzősorrend elemzésére nem vállalkozom, mert máig sem tudom, mire való a szerkezet. Az biztos, hogy ha óra előtt hozzányúltunk, a fizikatanár ránk üvöltött. Hogy miért nem **egyenfeszültségű tranzisztoros*, azt ő tudná megmondani.